

Over de toekomst van een onbestaanbare verlegenheid: de gereformeerde gezindte

Kampen lezing 11 november 2016

Inleiding

Een lezing over de toekomst van de gereformeerde gezindte is een hachelijke onderneming. Het is daarom maar beter van meet af aan helder te maken wat u als hoorders wel en niet kunt verwachten. Om te beginnen: Ik ben geen historicus, ook geen kerkhistoricus, en zal me dan ook niet begeven in allerlei historische achtergronden en verbanden, hoe interessant en belangrijk ze voor de situatie van vandaag ook kunnen zijn. Dat neemt niet weg dat ik hier en daar dankbaar wat aan historici zal ontlenuen. Maar ik zal steeds zeggen van wie ik het heb en op wiens gezag ik beweer wat ik te berde breng.

Evenmin ben ik een socioloog, die op basis van in het verleden behaalde resultaten voorzichtig lijnen doortrekt naar de toekomst, daarbij zorgvuldig voor ogen houdend dat ze geen garanties bieden. Maar ik ga er natuurlijk niet aan voorbij, zij het dat ook hier geldt: het is leentjebuurl spelen.

Nee, ik ben een systematisch theoloog, die in de titel van deze lezing dan ook meteen maar een statement heb afgegeven, en wel door de gereformeerde gezindte te omschrijven als een 'onbestaanbare verlegenheid'. De term 'gereformeerde gezindte' dateert van de negentiende eeuw en staat op naam van Groen van Prinsterer. Je begrijpt die term alleen, als je verdisconteert dat het een antwoord is op de Afscheiding van 1834. Het was een nieuwe situatie: gereformeerde christenen waren buiten het Hervormd kerkgenootschap komen te staan en hadden een nieuw kerkelijk onderdak gevormd, terwijl anderen niet waren meegegaan, hoewel ze een diepe geloofsverbondenheid met hen ondervonden. Er liepen scheuren door families, er was een uit elkaar groeien. Zo gaat dat, kerkscheuringen verlangen een prijs. In die situatie was het goed dat iemand – Groen van Prinsterer dus – er de accolade van de naam 'gereformeerde gezindte' omheen zette en daarmee zei: 'Al scheiden kerkmuren ons, onze gereformeerde geloofs- en levensovertuiging verenigt ons. Laten we elkaar blijven zoeken, laten we niet vergeten dat ons veel, heel veel verbindt.' Het was een – wat EO voorman Arie van der Veer heeft genoemd – 'oecumene van het hart', maar men had niet primair de ervaring van evangelische zielsverwantschap op het oog, maar het was nuchterder, het ging om een gedeeld gereformeerd geloof, als basis en modus om toch samen iets te kunnen doen.

Dat is natuurlijk altijd goed, de verbinding zoeken, maar je zou nu toch warempel haast denken dat we straffeloos de vraag naar de ene kerk kunnen omzeilen, quod non. Maar daarmee is de gereformeerde gezindte een 'onbestaanbare verlegenheid'. Zó kun je met de kerk niet omgaan. Zo flegmatiek, alsof het er niet op aankomt dat het lichaam van Christus krachtens haar wezen een geleefde sociale werkelijkheid is.

Nu, dat kan ik vanmiddag allemaal wel roepen, maar daarmee verander ik er niets aan. En eerlijk, wat ik óók ben: iemand die deel uitmaakt van die 'onbestaanbare verlegenheid' die gereformeerde gezindte genoemd wordt. Ik sta niet op afstand, ik hoor erbij, ik heb en neem verantwoordelijkheid voor wat daar gebeurt en denk betrokken naar de toekomst toe.

Over wie hebben we het?

Laten we maar beginnen te kijken naar over wie we het hebben. Als je 'gereformeerde gezindte' op Wikipedia opzoekt krijg je: dat zijn die kerken en kerkelijke groeperingen die aan

de Drie Formulieren van Enigheid vasthouden.¹ Ik voeg er dan meteen aan toe: als men mag afgaan op hun papieren. Daarmee suggereer ik inderdaad dat je met de papieren nog niet alles hebt. Je zegt dan nog niets over hoe die belijdenis functioneert. Dat je daarnaar op zoek moet wil je echt op de korrel krijgen hoe het ervoor staat, weten we vandaag maar al te goed.

Maar – is de gereformeerde gezindte niet eenvoudig sociologisch te benaderen als een ‘zuil’? Een vorm van isolement van een bepaalde bevolkingsgroep dat de mensen bij elkaar houdt en stempelt? Nu, de gereformeerde gezindte dateert al van vóór de verzuiling, maar Groen van Prinsterer zei wel: ‘In het isolement ligt onze kracht’. Alleen, aan wat voor isolement moeten we dan denken? Nu dat werd in de loop van de tijd heel verschillend ingevuld.

Bij Gereformeerd Vrijgemaakten was het organisatorisch, de eigen krant en politieke partij, maar niet de kledingstijl, bij bevindelijk gereformeerden was de organisatie lange tijd secundair, en was het het isolement van de wereldmijding. Dan gaat het dus om meer om de persoonlijke levensstijl.

In de afgelopen jaren hebben we gezien hoe de Vrijgemaakten de ‘ideologische’ veren afschudden, maar de bevindelijken hebben de ogenschijnlijke voordelen van een zuil nog niet zo lang geleden ontdekt en houden er nog stevig aan vast. Ligt het daar aan dat de ingetogenheid en soberheid niet langer vanzelfsprekend zijn?

Belangrijker dan deze ontwikkelingen is, dunkt me, dat de tijd van de ‘mannenbroeders’ vrijwel overal voorbij is. Overal zijn autoriteiten stilaan – vrijwillig of mopperend – een paar treden lager komen te staan en net als overal zijn de opinionleaders vervangen door de niet kerkelijk ingekaderde identificatiefiguren die mannen- en vrouwendagen organiseren, de EO gestalte geven,² feel good tijdschriften en glossies met vaak hoge oplages uitbrengen, waarin eigentijdse concepten als zelfontplooiing met een christelijk sausje overdekt worden. Gezien de oplagen gaat het er allemaal vermoedelijk grif in.³

Het lijkt me daarom zaak te proberen op de korrel te krijgen wat er écht omgaat. Met alle respect, wie alleen de officiële kerkelijke documenten e.d. in ogenschouw neemt, ziet slechts een deel van de werkelijkheid. En – waarschijnlijk niet het belangrijkste deel.

Het kan trouwens ook niet anders bij een thema als ‘gereformeerde *gezindte*’. Dat is niet één uniform en centraal aangestuurd geheel, het is een *gezindte*. En alleen al vanwege die naam gereformeerde gezindte moeten we wel op zoek naar wat zich werkelijk voltrekt onder de mensen.

Achterhoedegevecht?

Maar waarom zouden we daarnaar op zoek gaan? Is het wel voldoende interessant? Is het niet alleen maar een ... achterhoedegevecht? Een gebruikelijke en voor de hand liggende kijk op de toekomst van de gereformeerde gezindte is dat die met enige vertraging de ontwikkelingen elders volgt.

---

¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Gereformeerde_gezindte (geraadpleegd op 9 november 2016).

² Vgl. Remco van Mulligen, *Radicale protestanten. Opkomst en ontwikkeling van de EO, de EH en de ChristenUnie en hun voorlopers (1945-2007)*, Amsterdam 2014.

³ Vgl. Herman Paul, ‘Leef je eigen leven. Zelfontplooiing als narratief sjabloon’, *Kerk en theologie* 65 (2014) 5-17.

Maar goed, is dit het model dat we tegen de gereformeerde gezindte aan kunnen leggen en met behulp waarvan we in één oogopslag kunnen begrijpen wat er speelt? Nu, al zit er zeker wat in – hoe kan het ook anders?! – het is een te grofmazig model.

Ik begin met de kern van waarheid en kijk even terug. De Gereformeerden hadden hun Vrije Universiteit, met als onvermijdelijk gevolg dat men mee moest doen in de wereld van de wetenschap. En dat heeft zijn uitwerking op henzelf niet gemist. Dat was bij de bevindelijk gereformeerden lange jaren anders. Niet alleen was daar veel meer sprake van wereldmijding, maar ze hadden het gewoon ook niet zo op wat ‘een voet te hoog’ zat: de ratio, end daarmee ook: de academische studie. Ze begonnen voorzichtig te studeren na de Tweede Wereldoorlog, in Delft en Wageningen – dat was meer toegepaste wetenschap, minder gevaarlijk dus, was de gedachte –, maar die voorzichtigheid is verleden tijd. In onze tijd vind je ze overal, en is de meerderheid ook hier van het vrouwelijk geslacht.

Deze jongeren ervaren de zuigkracht van een seculier denken aan den lijve. Het kan niet anders. De ontwikkeling van het denk- en levensgevoel in de westerse wereld wordt getekend door een secularisering. Terreinen die aan God waren voorbehouden komen nu voor rekening van mensen. We zien hoe dingen ‘werken’. Zo ging het aan de VU, zo gaat het ook nu.

Daar komt bij dat wetenschappelijk onderzoek een wereldbeeld veronderstelt dat ingrijpend verschilt van hoe men in de gereformeerde gezindte dat eeuwenlang zonder meer had aangenomen: het raakt aan de fundamenteën van wat men gelooft. Het probleem zit ’m niet in het moderne bijbelonderzoek, dunkt me, de resultaten daarvan komen niet zo hard de leefwereld binnen en worden minder als een probleem gevoeld.

Ik geef dus grif toe, de stelling hééft dus een stuk gelijk: de kleinere, meer gesloten kerken van gereformeerd belijden kunnen zich aan de kracht van het seculiere denken niet onttrekken. Binnen de refo-cultuur houdt men het hart dan ook vast: wáár gaan al die studerende jongeren uit hun kring uitkomen?

Maar meteen begin ik ook tegen te sputteren. Dat idee van ‘met vertraging volgen’ miskent dat niemand echt volstrekt ongelijktijdig leeft. Anders gezegd: je reduceert de werkelijkheid als je alleen maar wilt weten van een onontkoombare dynamiek, waarbij je erop kunt wachten tot die ander het stadium van verlichting bereikt waar jij je allang bevindt. Er is méér dan het proces van modernisering en secularisering. Mensen léven ook nog eens. Wie de bril van de ‘nakomers’ opzet ziet maar een deel van de ontwikkeling. Vermoedelijk ziet hij of zij vooral wat hij wil zien. Opnieuw: je zet buiten haakjes wat zich bewust én onderhuids voltrekt, bij hen en bij degenen die er niet of niet meer toe behoren.

Bewust, men leeft niet op een eiland, men beoefent niet *gereformeerde* economie, *gereformeerde* technische natuurkunde, *gereformeerde* taal filosofie, men loopt in veel opzichten helemaal in de pas met collega wetenschappers.

En *onderhuids*. Ja, want de sfeeromslag in de cultuur is aan niemand in de gereformeerde gezindte voorbijgegaan. De jaren zestig, zeventig en tachtig van de vorige eeuw – dat was écht een andere tijd. We polariseerden dat het een lieve (nou ja: *lieve?*) lust was. We argumenteerden en redeneerden en waren tuk op stellingnames en beslissingen waar niemand niet meer achter terug zou kunnen... Hoe zeer de gereformeerde gezindte ook verschilde van wat in de grote kerken – met name de Gereformeerde Kerken – zich voltrok, de felle polemieken en manifestaties waren er aan beide kanten. De thema’s verschilden: zeg

kernwapens en apartheid aan de ene kant, abortus en euthanasie aan de andere. Er behoeften in die tijd weinig mensen behandeld te worden voor een overdosis nuance.

James Kennedy heeft in zijn boeken over Nederland in de jaren zestig⁴ en over de latere euthanasiediscussie⁵ – in feite Nederland in de jaren zeventig en tachtig – laten zien hoe eerst een sociaal engagement orthodoxie veranderde in orthopraxie. Maar het ging met dezelfde stelligheid, vandaar de gevechten op de barricades. Daarna, wanneer de euthanasiediscussie hoog oploopt, gaat de eis van ‘maatschappelijke relevantie’ – zoals dat heette – naar de achtergrond en maken de directe identificaties plaats voor een individuele invulling van het eigen levensontwerp, op basis van de erkenning van de autonomie van de mens als groot goed en moreel ijkpunt.

Al met al: ‘met vertraging volgend’ is niet de bril, waarmee we goed kunnen zien wat er speelt. Wat dan wel?

De onderkant van de ijsberg

Het lijkt me verstandig om eerst eens te kijken naar wat er allemaal speelt. Daarbij kan het niet gaan om meer dan een impressie van wat men in de kringen van de gereformeerde gezindte vandaag allemaal kan tegenkomen. Ik formuleer voorzichtig: ‘impressie’ en ‘kan tegenkomen’. Ik ben me zeer bewust bij lange na niet te overzien wat er allemaal speelt. Dat ligt niet alleen aan mijn beperkte blikveld, maar ook daaraan dat kerkbladen e.d. sterk op hun retour zijn. Je zult er zelf bij moeten zijn om te zien wat er gebeurt. Ik zegt het nog maar eens: U krijgt dus *mijn* waarneming, daar zullen we het vanmiddag mee moeten doen.

Dan is er – ik noemde het al – de officiële wereld van de kerkelijke vergaderingen, maar ook van kerkelijke instituten. Mijn ervaring is dat mensen er vaak weinig van weten, nauwelijks in geïnteresseerd zijn, en zich er in elk geval weinig van aantrekken. Het ooit vanzelfsprekende gezag van ‘voormannen’ is zo goed als weg, met misschien nog hier en daar een uitzondering om deze regel te bevestigen.

Kijk maar wat er gebeurt als men zich niet kan vinden in het besluit van een generale synode. Men tekent wel bezwaar aan, maar als je goed toekijkt is er iets verschoven: de synode heeft als zodanig nauwelijks nog gezag. Men is door een redenering van een kerkelijk rapport over vrouw en ambt of homoseksualiteit niet echt van zijn stuk, en ervaart het vooral als irritant. Daar ligt dit achter: men is niet van plan zich er veel aan gelegen te laten liggen.

Dit lijkt mij een wezenlijk, om niet te zeggen: het meest wezenlijke en cruciale punt. De houding van: ‘U kunt mij nog meer vertellen.’

Dat is niet een bewuste beslissing, maar eerder een onbewuste houding die zich gaandeweg manifesteert. Men realiseert zich waarschijnlijk vaak niet hoe ingrijpend men zelf veranderd is. Het valt vooral daaraan af te lezen, dat de invulling van de geloofsbeleving in ongekend tempo verandert. Er is dus veel meer dan het proces van toenemende ontkerkelijking, het ‘met vertraging volgen’. Er is óók:

* Een andere lied- en muziekstijl, die een innerlijke vervreemding ten opzichte van de Psalmen en het klassieke kerklied laten zien, vaak zeer ik-gericht.

* Het enthousiaste beamergebruik in bepaalde delen van de kerken van de gereformeerde gezindte. Realiseert men zich wat dat met de dienst doet, met name met de verkondiging?

---

⁴ J.C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*, Meppel / Amsterdam 1995.

⁵ J.C. Kennedy, *Een weloverwogen dood. Euthanasie in Nederland*, Amsterdam 2002.

Dat die – bij alle nadruk op beleving – bewerkt dat de verkondiging als gesprek met de gemeente plaats maakt voor een presentatie of uiteenzetting?

* Ik had het over de ‘papieren’, de gereformeerde belijdenis. Op een website van een orthodox-gereformeerde plaatselijke kerk kwam ik deze – ja, wat is het? Een geloofsbelijdenis? – tegen:

‘We geloven dat God een Vader is die van ons houdt als zijn eigen kinderen. We geloven dat Jezus zijn Zoon is: de allerboeiendste persoon die ooit op aarde leefde (en hij leeft nog)! We geloven dat de heilige Geest ons inspireert om een betekenisvol leven te leiden op weg naar de toekomst.’

De gereformeerde gezindte kent vandaag vogels van wel zeer diverse pluimage, die elkaar soms alleen maar met grote bevreemding kunnen aankijken. Wat zul je dan zeggen over de toekomst van gereformeerde gezindte? Heeft die toekomst? Ze groeit zienderogen uit elkaar! Wat heeft een los, noodkerkelijk georganiseerde Oud Gereformeerde gemeente gemeen met een steile voortgezet Gereformeerd-Vrijgemaakte kerk? En wat verbindt hen allebei op hun beurt met een Christelijk-Gereformeerd kerkplantingsproject in Amsterdam? De vertaling die men gebruikt, de liederen die men zingt, de melodieën en wat die met een mens doen – het is een wereld van verschil.

Eerder noemde ik de term gereformeerde gezindte een accolade om de onbestaanbare versplintering van de kerk van de Reformatie. Maar accolade is een tekentafelterm, één van de typografische symbolen op onze computer.

Maar het gaat niet over een ideële werkelijkheid, maar om de praktijk. De term ‘gereformeerde gezindte’ is niet in de wereld van de wetenschap gesmeed, maar voor het dagelijks gebruik. Dus meer als een set snelbinders, om de boel bij elkaar te houden. Daarmee houd je het een en ander bij elkaar. Maar iedereen weet dat die in de loop van de tijd hun elasticiteit kwijtraken. Zolang je je niet beweegt houden ze het zaakje nog wel bij elkaar, maar als je gaat fietsen kan het zo maar knappen, bij de eerste de beste hobbel in de weg.

Bevindelijk, maar niet orthodox?

Dit voorjaar heeft de godsdienstsocioloog Gerard Dekker zijn boek *Zie hoe alles hier verandert* uitgebracht, met de ondertitel: *Het verloop van de gereformeerden*.⁶ Ook hij stelt dat we niet moeten denken dat er ooit – in de negentiende eeuw bijvoorbeeld – een stabiele vorm van gereformeerd kerk-zijn is geweest, die ineens in de jaren zestig van de vorige eeuw is gaan schuiven. Het beeld zou dan zijn dat eerst een stuk rots loslaat – de Gereformeerde Kerken –, waarna de kleinere kerken van gereformeerd belijden en ook de Gereformeerde Bond nog onverwrikbaar vast staan, om zo rond het begin van deze eeuw al dan niet tot verbazing der beschouwers dezelfde erosie te vertonen.

Dekker neemt in dit boek waar, analyseert, maar denkt ook verder door. En daar wordt het echt interessant in dit boek. Het gaat hem om de kerken en stromingen die ooit – zo’n vijftig jaar geleden – samen ‘de gereformeerde gezindte’ vormden. Als je die van elkaar wilt onderscheiden kan dat volgens Dekker het best door twee coördinaten te hanteren: orthodoxie en bevindelijkheid. Wat zien we dan?

---

⁶ Gerard Dekker, *Zie hoe alles hier verandert. Het verloop van de gereformeerden*, Utrecht 2016.

Om te beginnen: orthodox, maar niet bevindelijk. Dat was ooit een heel segment binnen de gereformeerde gezindte. Dan mag men denken aan vrijwel de Gereformeerde Kerken (GKN) die nu vrijwel compleet zijn opgegaan in de Protestantse Kerk in Nederland. Waren ze niet bevindelijk? Nu, dat is te grof en te algemeen, maar het geloof was niet tobberig, het hing in elk geval niet af van de beleving, en in deze stroming ging men denkend en organiserend de wereld te lijf. Inmiddels hebben ze zich van die wereld van de 'gereformeerde gezindte' losgemaakt. Alhoewel, het zou wel een onderzoek waard zijn, waar ze in de Protestantse Kerk in Nederland terecht zijn gekomen.

De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt (GKV) waren uit deze kerken voortgekomen, ze waren óók niet bevindelijk, maar – tot voor kort in elk geval – strak in de leer. In een eerder boekje over de GKV heeft Dekker al betoogd dat de ontwikkeling in deze kerken sterke overeenkomsten vertoont met het proces dat de GKN een halve eeuw geleden doormaakten.⁷ Maar er is wel verschil, omdat de samenleving veranderd is. De nieuwe geest is niet de seculiere van de jaren zestig van de vorige eeuw, maar de evangelicaal-emotionele van de eenentwintigste eeuw.

We gaan nu een andere lijn bekijken, het samengaan van orthodoxie en bevindelijkheid. Bij Gereformeerde Gemeenten en aanverwanten zien we dat de orthodoxie hoog in het vaandel staat, maar de bevindelijkheid is toch het eigenlijke. Nee, geen misverstand, er is hier van huis uit geen enkele relativisering van de leer, je wordt geacht belijdenis van de waarheid te doen, maar dan wordt er wel bij gezegd: het gáát om de beleefde waarheid. Men is het met de andere 'bloedgroepen' binnen de gereformeerde gezindte eens dat de gereformeerde leer moet worden vastgehouden, maar men verschilt van hen daarin dat het toch uiteindelijk gáát om het hart.

Ook bij deze groep ziet Dekker de afstand tussen geloof en dagelijks levensbesef groeien: het dagelijkse leven in al zijn verbanden verzelfstandigt zich ten opzichte van zowel de leer als de beleving.

Maar nu komt het, nog één combinatie is ongenoemd gebleven: niet-orthodox, maar wél bevindelijk. Niet-orthodox: Dekker denkt daarbij aan een weggroeien bij een leerstuk als de verkiezing, zeg: de Dordtse Leerregels.

'De belangrijkste verandering die zich in de afgelopen periode heeft voorgedaan wordt gevormd door het feit dat de leerstellingen en de belijdenisgeschriften een steeds minder belangrijke plaats in het gereformeerde geloofsleven innemen, zowel op het individuele als op het institutioneel-kerkelijke niveau.'⁸

Er valt een ontwikkeling waar te nemen dat mensen de steile leer de leer laten, en hun geloof vooral beleven als een diep aangesproken *worden*. In 2007 liet de EO onderzoek doen naar het geloof van de achterban, op basis waarvan men meende te kunnen zeggen dat de inhoud van het geloof voor hen 'niet onwrikbaar vastgelegd' is en dat een

---

⁷ Gerard Dekker, *De doorgaande revolutie. De ontwikkeling van de Gereformeerde Kerken in perspectief*, (Ad Chartasreeks nr. 23), Barneveld 2013.

⁸ Gerard Dekker, *Zie hoe alles hier verandert. Het verloop van de gereformeerden*, Utrecht 2016, 139.

‘zeer ruime meerderheid Gods nabijheid ook daadwerkelijk heeft ervaren, troost geput heeft uit het geloof en regelmatig aangeraakt wordt in het geloof door een preek, het zingen van een lied of anderszins’.⁹

Van de typering ‘niet onwrikbaar vastgelegd’ zouden de EO-oprichters gegruwd hebben, denk ik. Het zegt ook wel iets dat het tegenover ‘daadwerkelijk ervaren van Gods nabijheid’ en ‘aangeraakt worden in het geloof’ geplaatst wordt. De betonnen zekerheden van weleer worden ingeruild voor directe beleving.

Volgens Dekker ‘kan deze stroming wel eens de enige worden of zijn die karakteristiek is voor de huidige gereformeerde wereld.’¹⁰ Daar bleef ik bij haken. Geen vaste leer, maar beleving, van een breed spectrum evangelische soort. Is dit de toekomst van de gereformeerde gezindte?

Een seculier experiment?!

In zijn vorig jaar verschenen boek *Het seculiere experiment*, met de ondertitel: *Hoe we van God los gingen samenleven*, sluit Hans Boutellier zich aan bij de gedachte van Mark Lilla, dat een seculier bestaan een waagstuk is, waarvan nog niet zeker is hoe het zal uitvallen. Maar ook waar men niet echt seculier is, is het geloof in God – aldus Charles Taylor – een optie, niet langer de grote vanzelfsprekendheid. Boutellier merkt echter op:

‘Een wereld waarin de seculiere diepe twijfel gemeengoed is geworden, dwingt ons paradoxalerwijze om iets te vinden, om érgens in te geloven.’¹¹

Dwingt ons, toe maar! Maar hoe dan? Nu, daar zijn en blijven we zelf bij.

‘We moeten zelf de coherentie zoeken in wat we zijn en wat we geloven. Dat is tegelijk bevrijding en tragiek: we zijn vrij om te bepalen wat we willen, maar we moeten iets vinden zonder te weten waar we naar zoeken.’¹²

‘Gij zult vinden’, onverbiddelijk, dat helpt niet, dunkt me. Maar wat is een ‘vinden zonder te weten waar we naar zoeken’? Daar kom ik op terug.

Maar eerst iets anders. Recentelijk is een essay van Bas Heijne verschenen: *Onbehagen*. Ondertitel: *Nieuw licht op de beschaafde mens*. Twee filosofen, Frank Meester en Coen Simon, hebben Heijne de vraag voorgelegd om vanuit Freud’s *Das Unbehagen in der Kultur* onze tijd eens onder de loep te nemen. Freud zag twee ‘principes’ in ons innerlijk om de voorrang strijden: het ‘lustprincipe’ en het ‘realiteitsprincipe’. Het ‘lustprincipe’ wil alleen maar onmiddellijke en ongeremde bevrediging van onze behoeften, het ‘realiteitsprincipe’ beseft dat je daar niet erg ver mee komt: je kunt je maar beter inhouden en aanpassen.

De vraag aan Heijne is of het ‘realiteitsprincipe’ niet steeds meer is gaan samenvallen met het ‘lustprincipe’. Anders gezegd: waar het vroeger hoogst ongepast was om je ‘passie’ tot

---

⁹ Remco van Mulligen, *Radicale protestanten. Opkomst en ontwikkeling van de EO, de EH en de ChristenUnie en hun voorlopers (1945-2007)*, Amsterdam 2014, 324.

¹⁰ Gerard Dekker, *Zie hoe alles hier verandert. Het verloop van de gereformeerden*, Utrecht 2016, 141.

¹¹ Hans Boutellier, *Het seculiere experiment. Hoe we van God los gingen samenleven*, Amsterdam 2015, 194.

¹² Hans Boutellier, *Het seculiere experiment. Hoe we van God los gingen samenleven*, Amsterdam 2015, 206.

norm te verheffen, inmiddels vereist het ideaal van authenticiteit dat we dat nu juist wél wel doen. Als voorbeeld noemen ze Wilders' Marokkanen-quote: als het volk minder Marokkanen wil, dan 'gaan we dat regelen'.

Heijne is zelf groot geworden met het 'naoorlogse verlichtingsdenken' en heeft meegemaakt hoe op allerlei bijeenkomsten van gelijkgezinde 'progressieve optimisten' de weigering heerste om zich serieus met allerlei onderbuik-sentimenten bezig te houden.¹³ Inmiddels lukt dat niet meer. Er is 'iets fundamenteels in ons mensbeeld aan het verschuiven'¹⁴.

'Het individu ziet zijn burgerschap, zijn band met de samenleving, niet langer als een bewust proces, waarbij hij zijn keuzes en opvattingen kenbaar kan maken en zodoende bijdragen aan het idee van gemeenschap. Hij ziet zich steeds meer gereduceerd tot een te monitoren object, waarvan de toestand, het gedrag en de risico's samengevat kunnen worden in tabellen. Samen maken die tabellen uit hoe de samenleving naar hem kijkt. Hoe hij naar de samenleving kijkt, doet er dan veel minder toe.'¹⁵

Heijne legt een link met het moderne hersenonderzoek en ziet een paradox ontstaan: hoe dieper de wetenschap – die ons toch vrij en autonoom zou maken?! – binnendringt in ons binnenste, des te minder vrijheid blijft er per saldo over. Heijne gebruikt het woord 'cynisme' om de huidige situatie aan te duiden.¹⁶ Hij biedt geen uitweg, zelfs niet een aanzet ertoe. Zijn essay loopt uit op de constatering dat 'de mens zich niet rationeel laat beheersen' en dat beschaving geen 'blijvende garantie is tegen menselijke agressie en vernietigingsdrang'.¹⁷ Houd de tegenkrachten in de gaten en hoed je voor de barbaar in je omgeving en – in jezelf. Daar moeten we het mee doen.

Het woord 'cynisme' viel. Emeritus hoogleraar filosofie Paul van Tongeren uit zijn zorg erover op 8 september j.l. in *Trouw*: 'Het cynisme dat ik overal bespeur – bij politici, journalisten en bij mezelf – (...) lijkt qua verschijning en qua hardnekkigheid sterk op wat Nietzsche beschreef als nihilisme: de ervaring te doorzien als bedrog waar je in zou willen geloven. Dat is een zelf-ondermijnende ervaring.' Het heeft ermee te maken dat de huidige samenleving in hoge mate een speelbal is van financiële belangen en mechanismen:

'De kiezer is geen burger meer, maar een consument. Zo wordt hij ook voortdurend aangesproken: "de automobilist", "de zorggebruiker", "de huizenbezitter". En dan beginnen Rutte en andere VVD'ers nu plotseling over "normen" die we weer zouden moeten stellen, als oplossing van het integratieprobleem. Terwijl die partij zelf al jaren een beleid voert waarin marktwerking de enige toetssteen is. Wat kunnen mensen anders dan cynisch worden van dit politieke bedrijf? Natuurlijk moeten we een norm stellen. De vraag is alleen: wat is die norm, waar leg je de grens? Vragen die je slechts kunt beantwoorden vanuit een idee over een gemeenschappelijk goed. Als je zulke dingen alleen maar roept, zonder ook maar een seconde de indruk te geven dat je erover na wilt denken, dan heeft het geen enkele zin en zal het enkel het cynisme versterken.'¹⁸

¹³ Bas Heijne, *Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens*, Amsterdam 2016, 23.

¹⁴ Bas Heijne, *Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens*, Amsterdam 2016, 28.

¹⁵ Bas Heijne, *Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens*, Amsterdam 2016, 30.

¹⁶ Bas Heijne, *Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens*, Amsterdam 2016, 27.

¹⁷ Bas Heijne, *Onbehagen. Nieuw licht op de beschaafde mens*, Amsterdam 2016, 73.

¹⁸ Paul van Tongeren, *Trouw*, 8 september 2016.

Als ik deze drie recente stemmen samenneem, hoor ik vergaande overeenstemming in de taxatie van de huidige situatie. Doen alsof de teloorgang van de gereformeerde wereld een geïsoleerd fenomeen is dat men als 'verlichte' eenentwintigste-eeuwer geamuseerd-meewarig kan gadeslaan, miskent wat er in werkelijkheid aan de hand is. Hoe geslaagd is het 'seculiere experiment'?

... vinden zonder te weten waar we naar zoeken...

Ten slotte kom ik terug bij dat zinnetje van Boutellier: 'vinden zonder te weten waar we naar zoeken'. Het staat in een verband, waarin hij onderstreept dat we niet kunnen leven in de seculiere twijfel, we moeten iets vinden, we kunnen niet anders dan ergens in te geloven. Een aantal bladzijden verder komt hij erop terug en zegt met nadruk dat we zelf 'de coherentie [moeten] zoeken in wat we zijn en wat we geloven'. En dan noteert hij: 'we zijn vrij om te bepalen wat we willen, maar we moeten iets vinden zonder te weten waar we naar zoeken.'¹⁹

Ik moet dan denken aan wat Bonhoeffer vanuit de gevangenis schreef: 'Wat geloven wij werkelijk, dat wil zeggen zo dat we er met ons leven aan "hangen"?'²⁰ Ik zet daar een citaat van Hans Joachim Iwand, dat ik hier in Kampen bij J.T. Bakker voor het eerst gehoord heb en dat me altijd heeft vergezeld, naast: 'Alleen het geloof, dat we niet onszelf aanpraten, is echt.'²¹ Als de 'bevindelijkheid' inderdaad de toekomst heeft, zelfs de hoop is voor de gereformeerde gezindte, dan is het déze bevindelijkheid. Maar het gaat wel om *vinden*. Diezelfde Iwand had grote voorliefde voor het woord bij Jeremia: 'Als jullie naar Mij vragen met heel je hart, zul je Mij zoeken en vinden.' (Jer. 29:13) Uit de vrijblijvendheid weg, radicaal vragen – dat betekent zoeken én vinden.

Als dat gebeurt is het voor de hele cultuur van betekenis. De huidige populistische tendens in de samenleving heeft hoe dan ook ermee te maken dat een kerk niet meer weet waar haar oorsprong en opdracht liggen. Wie de vraag van wat het betekent bij elkaar te behoren, als je in Christus bij elkaar hoort, negeert en tevreden is met iets als een 'gezindte', heeft het populisme in de eigen geloofsbeleving een legitieme plek gegeven. Wat zou het vandaag kunnen betekenen, een gemeenschap van mensen die leven wat Calvijn met nadruk schreef: 'Nostri non sumus.'²² 'We zijn niet van onszelf.'

Het beslissende in ons leven is niet onze oereigen authenticiteit, maar precies de bevrijding tot de ware authenticiteit, de vrijheid van een christen. De huidige geestelijke staat van ons land moet naar mijn gedachte mede – niet geheel, maar mede – daaraan worden toegeschreven, dat we de vraag van de kerk niet als een laatste geloofsvraag serieus hebben genomen en ons tevreden gesteld met een onbestaanbare verlegenheid: de gereformeerde gezindte. Ik kan alleen maar zeer betreuren dat we niet in één belijgend gereformeerde kerk

---

¹⁹ Hans Boutellier, *Het seculiere experiment. Hoe we van God los gingen samenleven*, Amsterdam 2015, 206.

²⁰ D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung. Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft. Herausgegeben von Christian Gremmels, Eberhard Bethge und Renate Bethge, in Zusammenarbeit mit Ilse Tödt*, DBW Bd. 8, Gütersloh 1998, 559: 'Was glauben wir wirklich? d.h. so, daß wir mit unserem Leben daran hängen?'

²¹ H.J. Iwand, 'Theologia crucis', in: Hans Joachim Iwand, *Vorträge und Aufsätze* (Nachgelassene Werke Band 2, herausgegeben von D. Schellong und K.G. Steck), München 1966, 392: 'Nur der Glaube, den wir uns nicht aneignen, der ist echt.'

²² J. Calvin, *Institutio Christianae religionis*, III,7,1.

samen zijn en ons schuren aan elkaar, niettemin bij elkaar blijven als kerk van Christus en zo als sociale werkelijkheid laten zien wat het betekent lichaam van Christus te zijn.

Als het voorgaande hout snijdt, dan komt er weer ruimte vrij. Echt vrij. Als geloof echt is, zoals we Bonhoeffer en Iwand daarover hoorden spreken, als we niet van onszelf zijn, hoeven we ook niet eindeloos om onszelf te cirkelen. Maar dan verandert de vraag naar de toekomst van de gereformeerde gezindte ook. Ze draait een slag. Het is niet langer vanaf de 'tribune', vanuit toeschouwersperspectief: heeft de gereformeerde gezindte wel toekomst? En zo ja: hoe ziet die er uit? Nee, de vraag wordt: wat is vandaag urgent en waartoe zijn wij geroepen? In een artikel van dr A.A. Spijkerboer uit 1975, met de titel 'Van kerstening van het volksleven naar het eenvoudige leven van de gemeente. Een persoonlijke impressie', staat de volgende zin, waarin dat precies tot uitdrukking wordt gebracht:

'Het brandendst is voor mij de vraag naar de ethische gestalte van "de vreze des Heren". Als de gereformeerde gezindte, mijnentwege onder het hoongelach van de publieke opinie, een antwoord op die vraag weet te vinden, zal ze nog een zegen blijken te zijn voor ons hele volk.'²³

De vraag van de toekomst van de gereformeerde gezindte is er niet één waarbij ik me op afstand en vrijblijvend in de sfeer van analyses en vermoedens kan blijven bewegen. Ze heeft een grote urgentie, het gaat om niet minder dan opdracht, om roeping.

---

²³ A.A. Spijkerboer, 'Van kerstening van het volksleven naar het eenvoudige leven van de gemeente. Een persoonlijke impressie', *Wapenveld* 25 (1975) nr. 6, 206.